

К.п.н. Тихоша В. І.

Херсонський державний університет, Україна

Структурно-семантичні особливості медичних термінів української мови

Надання українській мові статусу державної сприяло розвитку наукової термінології. Загальні питання створення наукових термінів цікавили мовознавців різних епох і країн, зокрема їх вивчали О.О.Реформатський, В.П.Даниленко, А.В.Лагутіна, Т.І.Панько, І.І.Ковалик, Т.Р.Киян та ін.

В останні роки в Україні досліджувалась металургійна, сільськогосподарська, економічно-фінансова, лінгвістична термінології [1, 5, 8].

Проте медична термінологія вивчена ще недостатньо, що засвідчує практика: лікарі часто звертаються до вчених з проханням удосконалити медичні словники, нарікають на невідповідність українського терміна суті медичного явища.

У цій статті зроблено спробу описати окремі тематичні групи медичної термінології на основі структурно-семантичного аналізу.

Державний інтерес до вивчення української медичної термінології зростає, показником чого є видання словників / «Українсько-російсько-англійський словник з кардіології» за ред. В.Боброва, М.Павловського (1992), «Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник» у 2-х т. (1995)/. Ці праці сприяли подальшому унормуванню терміносистеми медичних наук.

Досліджуючи медичні терміни, переконуємося, що для творення їх використовувалися найрізноманітніші словотворчі ресурси, роль яких у творенні терміна була, проте, не однакова.

Не всі словотворчі ресурси однаковою мірою використовуються з метою творення медичних термінів. Основною словотворчою частиною слова прийнято вважати його кореневу морфему, або так званий корінь

слова. В одних термінах коренів може бути тільки один (*аденома, синдром, алалія*), а в других – два і більше (*атеросклероз, кардіостеноз*). Коренева морфема, як необхідний складовий елемент медичного терміна, є його основою і невід’ємною словотвірною частиною, в той час як афіксальні морфемі не є обов’язковими (*серце, аорта, артерія, цироз*).

Поряд з кореневими морфемами до системи словотворчих засобів належать так звані службові морфемі: суфікси, префікси, інфікси, що об’єднуються під загальною назвою – афікси. Серед афіксів, що беруть участь у творенні медичних термінів виділяємо продуктивні, малопродуктивні і непродуктивні. До продуктивних відносимо суфікси **-ин-, -ан-, -ен-** (*дихання, запалення, пухлина, затруднення, тиснення*), суфікси **-ов-, -ев-, -н-, -альн-, -ічн-** (*синусовий, шлуночків, серцевий, гіпертонічний, мітральний, пульсовий*). До малопродуктивних належать суфікси **-ац-, -оз-, -ит-, -їт-** (*тромбоз, аускультация, артрит*). Вони приєднуються в основному до іншомовних основ.

Серед українських префіксів, що активні у творенні медичних термінів, відзначаємо **перед-, пост-, після-** (*передінфарктний, передінсультний, постінфарктний, післяопераційний*).

Окрему групу складають міжнародні компоненти, як препозитивні, так і постпозитивні, з різним ступенем адаптації їх в українській мові: **мікро-, макро-, стерео-, електро-, термо-, гідро-, магніто-, граф(ія)-, ізо-, -скоп, цито-, ендо-, -скопія, -фон** (*цитоплазматичний, ізометричний, ендокринний, мікроінфаркт, кардіографія, томографія, брадископія, віброграф, електрофон*).

Кореневі та службові морфемі в окремих випадках набувають незвичного значення, виконуючи оцінно-стилістичну функцію, наприклад: *правий шлуночок, осердниця, кров’як, кульки лікарські*.

Простежується така закономірність у творенні української медичної термінології:

1) для творення нового терміна використовується стара існуюча у мові назва (напр., *серцева сорочка, камера серця, високий тиск, вогнище запалення, клінічна картина хвороби; ніжка пучка Гісса*);

2) використання іншомовних слів для найменування нових понять (напр., *артрит, некроз, тромбоатеросклероз, ангиолім*);

3) використання існуючих у мові словотворчих моделей для творення нових назв (напр., *пухлина, запалення, отруєння, двоклапанний, внутрішньочерепний, постінофарктний, кардіографія, грушоподібний*);

4) використання словосполучень для найменування наукових понять (напр., *грудна жаба, танець святого Вітта, вовчак системний червоний, ритм перепела, симптом паруса, симптом барабанних паличок*).

Найпродуктивнішим способом термінотворення є афіксальний, у сфері якого найбільш продуктивний — суфіксальний. За словотвірною основою українські медичні терміни поділяються на три типи: термін-просте слово, термін-складне слово, термін-словосполучення. Терміни перших двох типів активно творяться за допомогою засобів морфологічного та лексико-семантичного способів (інші способи беруть у цьому процесі незначну участь), для творення термінів третього типу використовується синтаксичний спосіб.

Характерною особливістю української термінології є те, що частина термінів виникла в результаті метафоричного перенесення одного із значень смислової структури слова. При цьому серед загальноживаних слів, що активно входили до термінологічного медичного словника, здебільшого виділяються слова на позначення побутових та інших предметів, широко відомих у практичній діяльності людей. Підставою для метафоричного переносу є подібність зовнішнього вигляду об'єкта номінації: **гілка, гирло, ритм, картина, тиск, вогнище, пауза, пучки, хвиля, вузол, ніжки, пазуха, стовбур, сумка, цибулина, шлуночок**. Наприклад: «Найскладніша діагностика інфарктів, ускладнених блокадою **ніжки пучка Гісса**». Порівняймо: *ніжка* – «одна з нижніх кінцівок дитини, пестливе від нога» [СУМ, II, 371]. Підстава для переносу – зовнішня схожість – форма ноги, ніжки дитини.

Словосполучення в процесі вторинної номінації інколи служать для творення термінів-фразеологізмів: *ритм перепела, котяче муркотіння, симптом паруса, симптом барабанних паличок.*

Найпродуктивнішим у медичній термінології є спосіб творення термінів шляхом словосполучень різних типів – синтаксичний спосіб термінотворення (ним утворено біля 60 % досліджуваних термінів). Це термінологічні словосполучення двох видів: а) ті, що характеризуються формальною розкладністю компонентів (*серцево-судинні захворювання, перехідно-клітинний рак, моторно-шлунковий рефлекс, колінно-п'яткова проба, нервово-м'язовий синас, агресивно-параноїдна психопатія*); б) термінологізовані нерозкладні словосполучення (*вовчок системний червоний, грудна жаба, танець святого Вітта*).

Медичні терміни-словосполучення побудовані за моделями підрядної залежності компонентів – узгодження та керування – і в поєднанні їх: *киснева установка; пункція спинного мозку; відкритий масаж серця; запобігання хворобі; прискорення пульсу, установлення діагнозу, метастази в легенях, новокаїнова блокада.* Терміни словосполучення можуть бути дво-, три-, чотири- і багатоконпонентними. Наприклад: *розлад обміну речовин, внутрішня оболонка кровоносних судин; вроджена вада тристулкового клапана серця; прилад для розрахунку відхилення електричної осі серця.*

За своїми семантичними ознаками терміни можуть бути поділені на декілька лексико-тематичних груп, в середині яких можна виділити підгрупи.

Значну лексико-тематичну групу становлять найменування **анатомічних** елементів, основу якої складають терміни, що використовуються в анатомії для називання частин тіла людини: *голова, плече, стопа, гомілка, серце, рука, артерія, вени, око, ніс, капіляри, судини, ротова порожнина, шлунок, щелепа, язик, щока.*

Тематична група на позначення **захворювань** об'єднує кілька семантичних груп, кожна з яких має спільний компонент. Наприклад компонент «серцева хвороба» об'єднує 135 назв серцево-судинних

захворювань: *ішемічна хвороба серця, серцевий біль, брадикардія, гострий інфаркт міокарда, тахікардія* та ін. Компонент «хвороба артикуляційного апарату» включає до 100 назв: *прогнатія, прогенія, синдром Ретта, несформованість кінестатичного і динамічного праксиса, моторна алалія, дизонтогенетичний варіант загального недорозвитку мовлення, онтогенез мовлення, ринофонія, ринолалія, макрогlossenія, мікрогlossenія, агlossenія, укорочення вуздечки язика* та ін.

Ця тематична група поділяється на підгрупи:

1. Номінація за характерною ознакою захворювання: а) за назвами об'єктивних симптомів (наприклад, на основі назви *пухлина* утворюють: *пухлина мозку, пухлина підшлункової залози*); б) за назвами патології (*патоморфологічних та патофізіологічних проявів*): на основі терміна *алалія (враження мовленнєвих зон мозку)* утворено найменування хвороби *моторна алалія*; в) за назвами форм перебігу хвороби (наприклад, за допомогою назви ознаки «гострий» утворено терміноназви хвороб: *гострий апендицит, гострий аднексит, гострий інфаркт міокарда*).

2. Терміни. утворені на основі назви об'єкта захворювання (наприклад, на ґрунті анатомічної назви *легені* утворено назву хвороби *запалення легенів, рак легенів*).

3. Назви хвороб утворені в результаті вторинної номінації (наприклад, медичний термін *танець святого Вітта* є результатом асоціативного сприйняття танцю і хвороби).

Наступна лексико-тематична група складається з термінів на позначення **симптомів** захворювання та **синдромів**, їх поєднує спільний компонент: «ознака», «характерний прояв хвороби». Сюди входять такі тематичні мікротерміногрупи, як:

1. Назви на позначення суб'єктивних симптомів захворювання: *астма, ангіна, біль у суглобах, головний біль, серцевий напад*.

2. Назви на позначення об'єктивних симптомів з використанням морфологічних елементів об'єкта ураження: *тромбофлебіт, аденома, міксома*.

3. Узагальнені назви симптомів хвороби: *симптом паруса, симптом Гілла*.

4. Терміни на позначення узагальнених назв синдромів захворювань (з посиланням на прізвище вченого; на основі ряду ознак): *синдром Ретта, синдром Моргана-Адамса-Стокса, церебральний синдром, синдром «щасливої лляльки»*.

Велику тематичну групу медичних термінів становлять найменування **причин захворювання**, що поділяється на такі змістові підгрупи:

1. Терміни, що є назвами несприятливих впливів на організм людини (механічних, температурних та ін.), які викликають різні захворювання: *гостра інфекція, нервовий стрес, травма мозку, родова травма, асфіксія*.

2. Терміни, що є назвами загальних хвороб чи розладів організму, які мають вплив на окремий анатомічний орган людини чи певну систему їх: наприклад, нервово-судинні розлади: *токсикоз, нервово-психічний розлад, недорозвиненість мовлення, враження коркових відділів обох півкуль головного мозку*.

3. Терміни-найменування часток, що утворюються в (на) організмі людини і спричиняють захворювання: *тромб, волокниста бляшка, наріст, бородавка, «волос»*.

Тематична група на позначення термінологічних **найменувань аномалій** об'єднує номінації під загальним компонентом «аномалія» (природні вади розвитку, відхилення від норми): *органічна (механічна) дислалія* (порушення будови артикуляційного апарата), *ринолалія* (порушення звуковимови), *дизартрія* (один із симптомів дитячого церебрального параліча), *заїкання, алалія* (загальна недорозвиненість мовлення), *афазія* (недорозвиненість граматичного ладу мовлення), *дистрофія, аплазія серця*.

Лексико-тематична група на означення **лікарських засобів** об'єднує назви ліків і є на сьогодні найбільшою кількісно і такою, що постійно поповнюється новими термінотвореннями. Група складається з термінів, що позначають: а) загальні назви лікарських препаратів: *пігулка, порошки, краплі Зеленіна, розчин пеніциліна, заспокійливий препарат*; б) конкретні назви ліків чи їх груп, що використовуються при захворюванні: *парацетамол, стрептоцид, кардиомін, кротал, унсарин, лібексин, аспірин, мікопазол*; в) назви лікарських рослин та утворених від них лікарських препаратів: народна назва ромашка: *настій ромашки, екстракт ромашки*; народна назва звіробій: *екстракт звіробою, спиртовий настій звіробою (кропива, материнка, шавлії, м'яти перцевої тощо)*.

Тематична група — **назви методів і засобів лікування** — складається з термінів, які є назвами: а) узагальнених методів лікування: *кардіопластика, новокаїнова блокада, пересадка нирки*; б) механічних, штучних матеріалів, які замінюють частину або орган в цілому: *штучна нирка, штучні серцеві клапани, штучний суглоб*.

Тематичну терміногрупу на позначення найменувань способів вивчення, дослідження **діагностики захворювання** того чи іншого органу (системи) складають номінації в основному іншомовного походження: *флюорографія, дактилоскопія, кардіограма, аускультация серця, розтин брюшної порожнини тощо*.

Аналіз медичної термінології (далеко не повний) дає можливість зробити такі висновки:

— <!--[if !supportLists]-->— <!--[endif]--> в українській мові існує розвинена, добре структурована медична терміносистема, яка відповідає сучасним міжнародним науковим стандартам і може служити засобом спілкування фахівців як вчених, так і практиків;

— <!--[if !supportLists]-->— <!--[endif]--> джерелами української медичної термінології є власне українські назви, іншомовні та похідні утворення на їх основі;

— <!--[if !supportLists]-->— <!--[endif]-->сучасна медична термінологія української мови має тематично широко розгалужену систему, яка постійно розвивається і поповнюється завдяки реалізації лексико-семантичних та словотвірних процесів в загальнолітературній мові.

Література

1. Боярова Л. Мовна норма і термінологія //Мовознавство, - Харків, 1996, - С.247-250.
2. Мусій О., Нечай С., Соколик О., Гаврилюк С. Російсько-український медичний словник,- Умань, 1992.- 678 с.
3. Панько Т.І., Качан І.М., Марценюк Г.П. Українське термінознавство: Підручник. - Львів, 1994,-216 с.
4. Питання словотвору //Збірник наукових праць,- К., 1979.- 192 с.
5. Реформатский А.А. //Вопросы терминологии,- М., 1961,- С.48-49.
6. Словник лінгвістичних термінів /за заг. ред. Є.В.Кротевича. - Львів, 1957.- 195 с.